

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Олега Володимировича Разиграєва «Становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у 1918–1939 роках», представлену на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.02 – всесвітня історія

Докторська дисертація О. В. Разиграєва присвячена важливій в науковому плані темі, самé формулювання якої вказує на новаторський характер роботи. Адже, за нечисленними винятками, польські державні інститути, зокрема органи пенітенціарної системи, рідко стають предметом дослідження українських істориків, а якщо й привертають їхню увагу, то найчастіше в аспекті репресій цих інститутів проти українського визвольного руху. За всієї важливості цього аспекту, зведення дослідницького погляду лише до нього веде до звуження перспективи і створення однобічної картини, ще й часто-густо не вільної від національної та політичної тенденційності.

Знаючи Олега Володимировича та його праці впродовж багатьох років, можу ствердити, що його підхід завжди був принципово іншим. Будучи справді професіональним істориком, він не викриває «гнобителів» і не намагається прославити «борців за волю», а прагне комплексно і з максимальною неупередженістю дослідити діяльність різноманітних польських державних інституцій, які діяли на території Волині та Галичини в міжвоєнну добу, та їхню складну взаємодію з багатонаціональним населенням цих регіонів. Читаючи нову працю О. В. Разиграєва, я із задоволенням переконався, що вивчаючи пенітенціарну систему міжвоєнної Польщі, він і далі неухильно дотримується обраних засад професіоналізму.

Актуальність дослідження визначається насамперед тим, що ця тема досі належно не вивчена ні в українській, ні в польській історіографії; досі не було жодного дослідження, яке б охоплювало її в цілості. Крім того, такі маргінальні

соціальні групи, як злочинці та в'язні (за винятком політв'язнів) досі мало привертала увагу дослідників.

Крім суто академічної, дисертація О. В. Разиграєва потенційно має ще й політичну актуальність: долаючи негативні стереотипи та за давнього конфлікту історичних політик двох держав, вона може посприяти розширенню та зміцненню відносин України з Польщею, яка сьогодні є нашим найважливішим союзником у Європі.

Структура рецензованої дисертації достатньо чітка, логічна і послідовна, оптимально підпорядкована сформульованим дисертантом завданням та меті його наукової праці. Вона включає перелік умовних скорочень, вступ, п'ять розділів, висновки, список використаних джерел і додатки.

У **Вступі** автор дисертації ретельно дотримується всіх вимог до кваліфікаційних робіт з історії, насамперед, переконливо обґрунтовує вибір теми дослідження та її актуальність з погляду сучасних тенденцій розвитку історичної науки. Мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження теж добре обґрунтовані і повністю відповідають обраній проблематиці. Вибір хронологічних меж дисертації цілком логічний, він визначений часом існування Другої Польської Республіки (Другої Речі Посполитої) та перебування в її складі Волині й Галичини. Не викликають жодних запитань і територіальні рамки, що окреслені адміністративними межами Волинського, Львівського, Станіславівського та Тернопільського воєводств (можна лише закинути авторові нічим не виправдане поперемінне вживання двох форм – Станіславівський і Станіславський). У Вступі дисертант також доволі переконливо визначив наукову новизну одержаних результатів і практичну значимість дисертаційної роботи. Зокрема привертає увагу пропозиція використати узагальнений досвід функціонування пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі в сучасній Україні.

Довгий перелік численних міжнародних і всеукраїнських наукових форумів, на яких виступав О. В. Разиграєв, та його 50 публікацій з теми

дослідження не залишають сумніву в тому, що результати дисертації перед винесенням її на захист пройшли належну апробацію.

У першому розділі – **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** – ретельно проаналізовано стан наукового вивчення теми, охарактеризовано використання джерельну базу й описано застосовані в дисертації теоретичні засади та наукові методи. Автор ґрунтовно розглянув історіографію проблеми, і з його огляду випливає, що найбільший внесок у її дослідження досі зробили польські історики. Загалом історіографічна і, особливо, джерельна база дослідження вражає повнотою охоплення і ретельністю опрацювання. Робота в основному побудована на дослідженні неопублікованих джерел з численних українських, польських, а також білоруських і литовських архівних та рукописних фондів. Докладно описано теоретико-методологічні засади дослідження, які включають кільканадцять загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів (хоч до цього аспекту дисертаційної роботи є й зауваження, які буде висловлено нижче). Автор справедливо зазначає, що виконував роботу на стику таких субдисциплінарних напрямів соціокультурного історієписання як регіональна історія, соціальна історія та історія права. Додам, що дисертація О. В. Разиграєва також належить до напрямку переплетеної, або транснаціональної, історії, що дає підстави захищати її одночасно за спеціальностями «історія України» та «всесвітня історія» (поділ, штучність якого особливо відчутна при звертанні до подібних тем).

Другий розділ **«Пенітенціарна система в Другій Речі Посполитій»** присвячено виконанню двох завдань, які дослідник сформулював у Вступі: висвітлити генезис та організацію пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій загалом; охарактеризувати заклади виконання покарань, їхній кадровий склад та перебування в них в'язнів. Ці завдання з надзвичайною повнотою і ретельністю виконано в чотирьох підрозділах цього розділу.

Аналогічні завдання, але вже стосовно Волині та Галичини, дослідник виконує в наступних двох розділах, в яких безпосередньо переходить до теми свого дослідження. У трьох підрозділах третього розділу – **«Формування, організація та особовий склад пенітенціарної системи на Волині та в Галичині»** – послідовно досліджено регіональні особливості становлення, утвердження та розвитку польської пенітенціарної системи, її особового складу, показано, що ці особливості були зумовлені різним історичним минулим цих територій, які до 1918 р. належали Російській імперії та Австро-Угорщині, та їхньою національною і релігійною специфікою.

Для мене особисто найцікавішим був четвертий розділ – **«Повсякдення кримінальних та політичних в'язнів»**. Тут праця О. В. Разиграєва наближається до жанрів історичної антропології та історії повсякдення. Автор на підставі багатого джерельного матеріалу висвітлює умови утримання та харчування в'язнів, їхню працю, охорону здоров'я, культурно-освітнє та релігійне життя тощо. Мене як дослідника політичної історії, зокрема українського націоналістичного руху, найбільше зацікавили сторінки, присвячені повсякденню політичних в'язнів – комуністів, українських націоналістів та інших. На сторінках цього розділу читач знайде цікаві й важливі подробиці тюремного життя як відомих історичних діячів, як-от Андрій Мельник, Степан Бандера, Роман Шухевич, так і рядових членів ліво- і праворадикальних організацій.

У п'ятому розділі – **«Діяльність громадських і політичних організацій щодо підтримки в'язнів та захисту їхніх прав»** – О. В. Разиграєв звертається до сюжетів, які хоч і не належали безпосередньо до історії польської пенітенціарної системи, але мали великий вплив на її функціонування – до організації допомоги в'язням, зокрема політичним. Досліджено діяльність таких організацій, як Товариство допомоги в'язням та їх родинам «Патронат», Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР), Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів, Ліга захисту прав людини

і громадянина, а також окремих адвокатів, політичних діячів і парламентарів, які виступали на захист політв'язнів і намагалися їм допомагати. Показано, що лише перша з перелічених організацій, яка надавала підтримку здебільшого кримінальним злочинцям, була лояльною до уряду, решта, які займалися політичними в'язнями, були тією чи іншою мірою опозиційними і зазнавали з боку уряду тиску й переслідувань.

Висновки дисертації, які переважно зводяться до узагальнення реконструйованих у процесі дослідження фактів, добре обґрунтовані, логічно впливають зі змісту основних розділів дисертації, здебільшого не викликають жодних заперечень і цілком підтверджують заявлену у вступі тезу про наукову новизну одержаних результатів.

Важливим доповненням змісту дисертації є **Додатки**, в яких подано класифікацію тюрем Другої Речі Посполитої, наведено численні таблиці статистичних даних та фотодокументи, які ілюструють висвітлені в роботі сюжети.

Аналіз тексту дисертації дозволяє мені повністю погодитися з авторським окресленням наукової новизни дослідження. Особливо хочу підкреслити впровадження до наукового обігу величезної кількості раніше невідомих та маловідомих документів з архівів і відділів рукописів бібліотек України, Польщі, Литви та Білорусі, які дозволяють відтворити цілісну картину функціонування пенітенціарної системи на території Волині й Галичини. Лише перелік використаних архівних справ займає в дисертації понад 90 сторінок, а з основного тексту видно, що дослідження побудовано переважно на інформації з неопублікованих джерел, деякі з яких є унікальними за змістом. Додам до цього, що наукова новизна дисертації полягає вже в самому виборі теми – пенітенціарної системи на Волині й у Галичині, яка раніше ніколи не була самостійним об'єктом дослідження.

Дисертація є майже взірцевою з погляду політичної коректності, необхідної для висвітлення подібних тем. Автор уникає оціночних суджень,

обвинувального чи апологетичного ухилу, емоційно забарвлених епітетів та термінів, як-от «польська окупація» (навіть там, де вживання цього терміну було б виправдане з погляду міжнародного права). Термін «західноукраїнські землі» присутній в дисертації лише в історіографічному огляді праць тих істориків, які його вживали; сам автор воліє говорити про Волинь і Галичину або перелічує відповідні воєводства. На відміну від більшості українських істориків, автор не кидає Польщі прямих звинувачень у національному гнобленні українців, дозволяючи документам говорити самим за себе. Українська ідентичність автора виявляється хіба що в його особливій увазі до в'язнів-українців, що, однак, цілком виправдано з огляду на те, що саме вони становили основну масу ув'язнених.

Високо оцінюючи дисертацію О. В. Разиграєва, все ж висловлю деякі зауваження, здебільшого незначні.

1. Хоч огляд і використання історіографії проблеми в дисертації досить повні, на майбутнє, коли автор переробить свою дисертацію в монографію, я б радив використати також величезну за обсягом книгу чеського історика Давіда Свободи «Яблуко зі сталі: зародження, розвиток і діяльність українського радикального націоналізму в 1920-1939 роках» (David Svoboda. Jablko z oceli: Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939. Praha: Academia; Ústav pro studium totalitních režimů, 2021. 1014 s.). Між іншим, книга містить підрозділ під назвою «Закон відплати» про концтабір у Березі Картузькій, який опубліковано в українському перекладі в культурно-політичному місячнику для українців у Чеській Республіці «Пороги» (2021, № 8). Також варто замінити посилання на польський переклад книжки Нормана Дейвіса покликаннями на український переклад (Норман Дейвіс. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Таращук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008).

2. У підрозділі 1.2. «Джерела» зроблено детальний огляд використаних у дисертації архівних фондів і та інших джерел, однак це радше анотований

бібліографічний опис джерел, а не джерелознавчий аналіз. Автор не аналізує ступінь вірогідності джерел різного походження, не пояснює, які джерела заслуговують більшої довіри, а які меншої, і чому. Не з'ясовано ступінь повноти джерельної бази, наявність у ній інформаційних прогалин та їхній можливий вплив на дослідження проблеми.

3. Хоч автор використав низку джерел особового походження, зокрема спогадів, все ж, на мій погляд, потенціал цієї групи джерел використано не повністю. У дисертації знаходимо посилання на мемуари кількох учасників націоналістичного руху і тільки одного комуніста – Данила Шумука, який пізніше приєднався до УПА. Гадаю, що варто було використати також інші спогади комуністів та членів Сельробу про їхній в'язничний досвід, зокрема книжку Степана Маківки «Нескорені креси (Записки політв'язня)», а особливо спогади колишнього члена ЦК КПЗУ Михайла Теслюка «У боротьбі за возз'єднання», в яких він докладно описує свої ув'язнення в 1920-х рр. в кількох тюрмах, зокрема в «Бригідках» та тюрмі на вул. Баторія у Львові. У них ми знаходимо цікаву інформацію про побут ув'язнених, діяльність комун політв'язнів-комуністів, форми пропаганди та самоосвіти, протестні голодування, способи передавання інформації, поведінку тюремників, використання провокаторів тюремною адміністрацією, спроби переговорів комуністів з членами УВО, стосунки з кримінальниками тощо. Ясна річ, ці спогади, написані й опубліковані в умовах радянської цензури, потребують особливо критичного підходу, але використовувати їх можна і треба.

4. У підрозділі 1.3. – «Теоретико методологічні засади» – серед методів, використаних у дослідженні, згадано й контент-аналіз, який, за словами автора, «дав змогу глибше осмислити неопубліковані актові документи, а також джерела особового походження – его-документи» (с. 89). Однак не всякий аналіз змісту джерела є контент-аналізом. Повноцінне застосування контент-аналізу передбачає квантифікаційну обробку значного масиву текстів, наприклад, з періодичного видання, з підрахунком частотності вживання

певних слів і тем, позитивних і негативних конотацій тощо та з подальшою інтерпретацією результатів. Цього ми не знаходимо в тексті дисертації, натомість маємо доволі традиційний аналіз змісту окремих джерел.

5. На с. 83, у виносці 195 привертає увагу термінологічна різниця в описі встановлення на Волині польської та радянської влад: «Де-факто Волинь перебувала під контролем польської адміністрації вже з травня 1919 р. (окрім кількох тижнів більшовицької окупації літа 1920 р.)...». Автор не пояснює, чому в першому випадку йдеться про «контроль», а в другому про «окупацію». Про більшовицьку окупацію йдеться також на с.172, тоді як польську владу над Східною Галичиною в 1919-1923 рр. і Волиню в 1919-1921 рр. ніде не окреслено як окупацію (за винятком цитати зі спогадів українського комуніста на с.402).

Зрозуміло, що ці зауваження анітрохи не підважують наукової вартості дисертації, яка справляє надзвичайно позитивне враження обсягом використаної джерельної бази, багатою фактографією, неупередженістю та новизною отриманих результатів. Немає жодного сумніву в тому, що дисертація «Становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у 1918–1939 роках», відповідає всім чинним вимогам до докторських дисертацій, є значним внеском в історичну науку, а її автор, Олег Володимирович Разиграєв, заслуговує присвоєння наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.02 – всесвітня історія.

Доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії ЗВО
«Український католицький університет»

О. Ю. Зайцев

ПІДПИС Зайцева О.Ю.
ПОСВІДЧУЮ
ФАХІВЕЦЬ ВІДДІЛУ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ О.Ю. Зайцев
14.02.2025

